Povilas Gadliauskas,
Linas Girlevičius

Vilniaus Šv. apaštalų Jokūbo ir Pilypo bažnyčios aplinka

Archeologiniai tyrimai Vilniaus senojo miesto su priemiesčiais archeologinės vietovės (UK 25504), Vilniaus Šv. apaštalų Jokūbo ir Pilypo bažnyčios, dominikonų vienuolyno ansamblio ir Šv. Jokūbo ligoninės statinių komplekso (UK 1073) teritorijose, Vilniuje, ir statinių komplekso aplinkoje buvo vykdomi ir anksčiau (*ATL 2017 metais*, 2018, p. 411–414; *ATL 2021 metais*, 2022, p. 428–433; *ATL 2022 metais*, 2023, p. 241–245). 2023 m. atlikti žvalgomieji tyrimai ir žvalgymai. Pirmiausia žvalgomieji tyrimai atlikti kompleksą supančių šaligatvių ir gatvių, kurias suplanuota rekonstruoti, vietose. A. Goštauto ir J. Tumo-Vaižganto gatvėse tiriamosios vietos parinktos ten, kur iš istorinių planų (geriausiai – iš 1737 m. datuojamo Vilniaus plano) žinoma, kad būta pastatų, kurių liekanos gali būti atidengtos šaligatvio zonoje. Prieš pradedant šaligatvio rekonstrukcijos darbus Vasario 16-osios gatvėje žvalgomieji tyrimai vyko ir ties Šv. apaštalų Jokūbo ir Pilypo bažnyčios šventoriaus R dalimi – siekta nustatyti, ar čia yra išlikusių žmonių kapų.

Tyrimai pradėti Vasario 16-osios gatvės šaligatvio zonoje. Čia tirtos dvi 4x2,5 m dydžio perkasos 40 ir 41 (1 pav.). Įžemis pasiektas jau 20–30 cm gylyje, gruntas perkasų vietoje perkastas anksčiau vykusių žemės kasimo darbų metu, daugiausia – tarybiniu laikotarpiu, tiesiant požeminius inžinerinius tinklus. Perkasų R pakraščiuose aptiktos vidutinio dydžio riedulių eilės, formuotos lygiagrečiai esamai gatvei. Manytina, kad tai – latako paviršiniam vandeniui nuvesti link Neries upės liekanos. Latakas sietinas su akmenų grindiniu, esančiu gatvės važiuojamojoje dalyje po asfalto danga. Akmenų grindinio vertė jau buvo svarstyta Vertinimo taryboje, teisinė apsauga jam nebuvo suteikta. Perkasose 40 ir 41 tirtame permaišytame grunto sluoksnyje aptiktas tik nedaug radinių, rasta žmonių kaulų ir jų fragmentų iš suardytų kapų. Į įžemį įgilintuose vėlyvuose perkasimuose, objektuose archeologijos vertybių, žmonių kapų neaptikta.

Šurfai 1 ir 2 tirti A. Goštauto gatvėje, vietoje, kur galimai būta P–Š kryptimi orientuoto ilgo dominikonų vienuolyno korpuso tąsos link Neries upės. Šurfų vietose kultūrinis sluoksnis stipriai apardytas XX a. II pusėje vykusių žemės kasimo darbų. Šurfo 1 PV dalyje aptikta akmenų ir kalkių skiedinio gabalų sąvarta, žemiau jos atkastas nenatūraliai čia atsiradusio, perdegusio molio sluoksnis. Vizualiai panašus molio sluoksnis surastas ir netoliese tirtame šurfe 2. Manoma, kad didesniame nei 1 m gylyje nuo šaligatvio dangos paviršiaus aptiktasis molio sluoksnis galbūt susijęs su čia kitados (XVII a.?) vykusia gamybine veikla. Šurfo 2 ŠV dalyje aptiktos menamas XIX a. pabaigoje statyto mūrinio kolektoriaus fragmentas. Šios struktūros architektūrinius tyrimus atliko ir ją datavo VšĮ Architektūros tyrimų centras specialistai. Šiuose šurfuose aptiktos tik kelios plataus datavimo keraminių indų šukės.

Šurfai 3–6 tirti nedidelėje teritorijoje, šaligatvio zonoje prie J. Tumo-Vaižganto gatvės. Čia siekta aptikti 1737 m. datuojamame, vadinamajame Fiurstenhofo Vilniaus plane pavaizduoto kažkokio pastato, galbūt – rūmų, liekanas. Pastatų, statinių liekanų šiuose šurfuose nerasta. Tirti supilto, suardyto (daugiausia tarybiniu laikotarpiu, įrengiant požeminius inžinerinius tinklus) smėlingo, žvyringo grunto sluoksniai, kuriuose aptikta ir nedaug XVIII–XIX a. datuojamų keraminių indų šukių, valdovo Jono Kazimiero XVII a. vidurio šilingo moneta. Žvyro

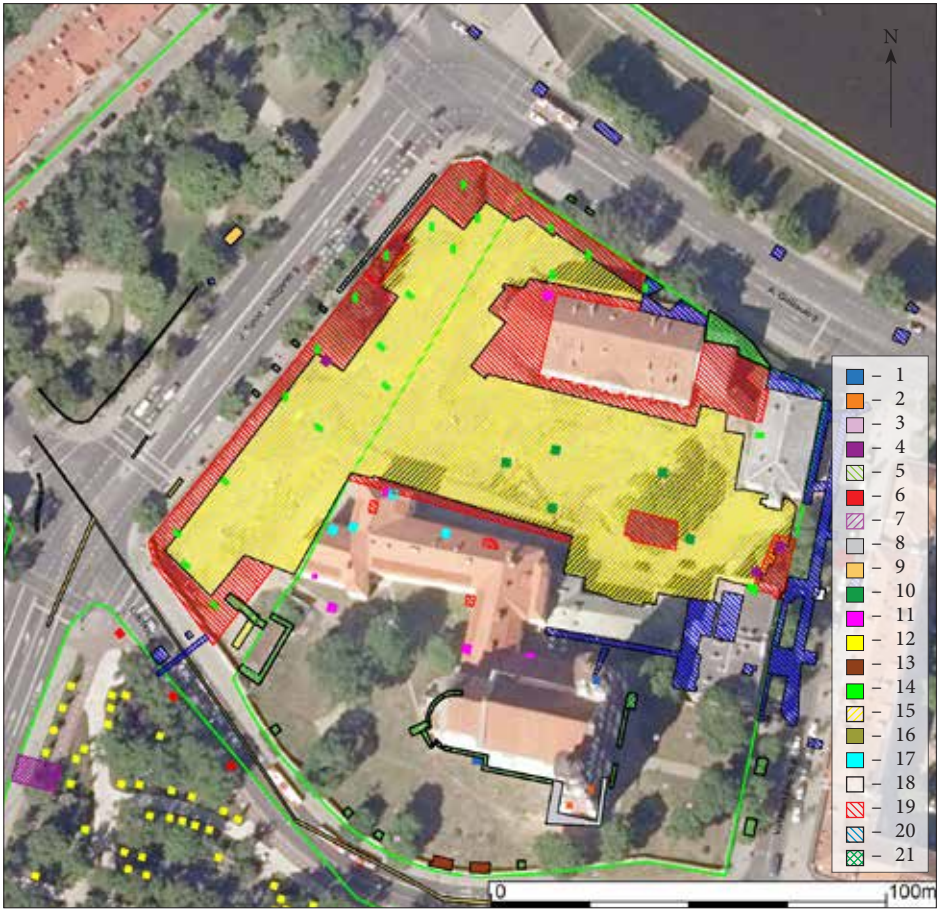

1 pav. Situacijos planas su tirtomis vietomis: 1 – 1971 m. J. Racevičienė; 2 – 1993 m. V. Grišinas; 3 – 1998 m. D. Luchtanienė; 4 – 2006 m. T. Poška; 5 – 2007–2008 m. V. Veževičienė; 6 – 2012 m. M. Daubaras; 7 – 2012 m. P. Vutkin; 8 – 2014 m. L. Girlevičius; 9 – 2015 m. S. Rutkovski; 10 – 2015 m. R. Žukovskis; 11 – 2016 m. G. Jonutis; 12 – 2017 m. M. Žemantauskaitė, O. Fediajevas; 13 – 2017 m. E. Pranckėnaitė; 14 – 2017 m. G. Jonutis; 15 – 2017–2018 m. L. Kvizikevičius; 16 – 2019 m. A. Kalėjus; 17 – 2020 m. J. Dobeikienė; 18 – 2021 m. A. Šležas; 19 – 2021 m. T. Bajarūnas; 20 – 2022 m. D. Jovaišas; 21 – 2023 m. atlikti tyrimai. S. Paulausko brėž.

Fig. 1. Area plan with current and past excavations by: 1 – J. Racevičienė in 1971; 2 – V. Grišinas in 1993; 3 – D. Luchtanienė in 1998; 4 – T. Poška in 2006; 5 – V. Veževičienė in 2007–2008; 6 – M. Daubaras in 2012; 7 – P. Vutkin in 2012; 8 – L. Girlevičius in 2014; 9 – S. Rutkovski in 2015; 10 – R. Žukovskis in 2015; 11 – G. Jonutis in 2016; 12 – M. Žemantauskaitė and O. Fediajevas in 2017; 13 – E. Pranckėnaitė in 2017; 14 – G. Jonutis in 2017; 15 – L. Kvizikevičius in 2017–2018; 16 – A. Kalėjus in 2019; 17 – J. Dobeikienė in 2020; 18 – A. Šležas in 2021; 19 – T. Bajarūnas in 2021; 20 – D. Jovaišas in 2022; 21 – the current team in 2023.

įžemis šiuose šurfuose pasiektas 1–1,5 m gylyje. Apatinėje kultūrinio sluoksnio dalyje fiksuotas ir plonas, neištisinis sluoksnelis be radinių – menamas buvusios augalijos suformuotas sluoksnis be archeologinių radinių. Jis padengtas suplautais ar supustytais smėlio, smulkaus žvyro sluoksniais.

Atliekant žvalgymus statomų požeminių inžinerinių tinklų vietoje prie A. Goštauto gatvės archeologijos vertybių nerasta – po iki 70 cm storio maišyto grunto sluoksniais atkastas žvyro įžemis. Atliekant žvalgymus tiriamosios teritorijos PV dalyje, prie transformatorinės pastato pamatų, iki pat projektinio gylio, kuris siekė 1,25 m, kasti suardyti, permaišyti grunto sluoksniai. Šalia transformatorinės žvalgytoje elektros kabelių atkarpos vietoje kasti nesenai supilto grunto sluoksniai ir tik apie 3 m ilgio atkarpoje žemiau suardytų grunto sluoksnių apie 50 cm gylyje pasiektas smėlio įžemis.

Kiti darbai 2023 m. vyko prie Šv. apaštalų Jokūbo ir Pilypo bažnyčios pastato pamatų. Pirmiausia buvo atlikti žvalgomieji tyrimai ištiriant 2 žvalgomąsias perkasas prie bažnyčios ir jos Š bokšto pamatų (rūsio sienų) viršutinės dalies, mat buvo numatyta atlikti pamatų hidroizoliavimą prie jų kasant iki 70 cm įgilintas tranšėjas. Tiriant šias žvalgomąsias perkasas siekta nustatyti, ar numatytieji statybos darbai nepadarys žalos archeologijos vertybėms, visų pirma kapams. Prie bažnyčios R fasado ir mūrinės šventorių iš Š ribojančios tvoros sandūros tirta 4x2,5 m dydžio perkasa 42, o prie bažnyčios V dalies, apsidės, tirta 5x2 m dydžio perkasa 43 (1 pav.). Abi perkasos tirtos iki įžemio. Tiek perkasoje 42, tiek perkasoje 43 aptikta žmonių kapų, jie rasti gerokai giliau nei numatytųjų tvarkybos darbų projektinis gylis. Perkasoje 42 kapai yra įgilinti į įžemį, kurio paviršius pasiektas 1,65–1,7 m gylyje nuo žemės paviršiaus, perkasoje 43 kapų duobių apardytas

2 pav. Perkasoje 43 tirtas kapas 196 iš R. D. Jovaišo nuotr.

Fig. 2. Grave 196 in trench 43, viewed from the E.

3 pav. Perkasoje 43 kapo 196 dugne aptiktas plytų klojinys iš R. D. Jovaišo nuotr.

Fig. 3. An arrangement of bricks found beneath grave 196 in trench 43, viewed from the E.

įžemio paviršius pasiektas 1,7–1,85 m gylyje nuo žemės paviršiaus. Perkasoje 42 atkasta daug veikiančių aukštosios įtampos elektros kabelių, todėl įžemis su jame išryškėjusiais kapų kontūrais pasiektas tik mažame plote. Dėl šios priežasties kapai perkasoje 42 nebuvo tiriami, jų datavimas nenustatytas. Perkasoje 43 aptikta mažiausiai 12 kapų, 10 palaikų buvo ištirti. Vėlyviausias kapas – 186 – pagal radinius datuotas XIX a. Ankstyviausi kapai datuojami laikotarpiu, ne vėlesniu kaip XVII a. I pusė – jie apardyti ir XVII a. pabaigoje statant dabartinį bažnyčios pastatą. Atsekti bent 3 kapų lygiai, vieni kapai apardyti įrengiant kitus kapus. Mirusiųjų vyraujanti laidojimo kryptis – galvomis į V. Laidota daugiausia lentiniuose karstuose. Netikėtas radinys aptiktas po paskutiniu perkasoje 43 ištirtu kapu 196 (2, 3 pav.). Čia suras-

4 pav. Bažnyčios pamatų ar rūsio sienos išplatėjimas ties apside iš Š. L. Girlevičiaus nuotr.

Fig. 4. The widening of the church foundations or the basement wall along the apse, viewed from the N.

tas klojinys, krautas, grįstas iš plytų, kurios daugiausia – su braukomis. Kapą 196 ištyrus šis klojinys nebuvo išardytas, patikrinus metalo detektoriumi jis paliktas ir, baigus tyrimą, užkastas. Siekiant ištirti šį kapą padaryta išpjova. Jos V sienelėje, santykinai netoli nuo mirusiojo kaukolės, fiksuotos vertikalaus rąsto liekanos. Manytina, kad tai galėtų būti paminint mirusįjį pastatyto medinio kryžiaus liekanos. Perkasose atkasti bažnyčios pamatai, rūsio sienos – plytų, rištų kalkių skiediniu, mūro. Plytos barokinių proporcijų su skersinėmis braukomis. Pamatų apačia nebuvo pasiekta, mat bažnyčioje yra gilūs rūsiai. Pamatams būdinga tai, kad jie negiliai nuo žemės paviršiaus turi vienos plytos ilgio išplatėjimą, spėtina, žymėjusį bažnyčios pastatymo metu suformuotą jos aplinkos žemės paviršių. Perkasoje 42 virš šio mūro praplatėjimo aptiktas nedidelis akmenų grindinio fragmentas. Šio dėl radinių stokos datuoti nepavyko. Tirtame grunte aptikta tik nedaug keraminių dirbinių fragmentų, tačiau daug žmonių kaulų iš suardytų kapų, kapuose aptikta menkai metalinių dirbinių (sagų, medaliukų, vinių).

Žvalgomųjų tyrimų metu iki suplanuotojo hidroizoliacijos projektinio gylio neradus vertingo archeologinio sluoksnio, žmonių kapų, atkasant pamatų (rūsio sienų) viršutines dalis buvo atliekami žvalgymai. Atkasant pamatus archeologinio sluoksnio ar kapų neaptikta. Nustatyta, kad esama pamatų praplatėjimo, jis plačiausias prie bažnyčios apsidės (4 pav.), o prie bažnyčios R ir P fasadų jis praplatėja tik per pusę plytos pločio, t. y. apie 20 cm. Prie bažnyčios P fasadų atkastos ir buvusių priestatų ar laidojimo kriptų mūrinės liekanos, šie mūrai buvo priglausti prie bažnyčios pamatų.

Nedidelės apimties tyrimai – žvalgymai – buvo atlikti bažnyčios šventoriuje, atkasant 4 čia augusių medžių kelmus. Atkastos jau nupjautų medžių šaknys, nustatyta, kad iki 50–70 cm gylio archeologijos vertybių nesama.

2023 m. archeologiniai tyrimai Vilniaus Šv. apaštalų Jokūbo ir Pilypo bažnyčios, dominikonų vienuolyno ansamblio ir Šv. Jokūbo ligoninės statinių komplekso teritorijoje bei jo artimiausioje aplinkoje atlikti apie 300 m^2 plote, iš jų 52 m^2 plote atlikti žvalgomieji tyrimai. Pastarieji tyrimai ir suteikė daugiausia informacijos – sužinota naujų faktų apie archeologinę situaciją numatomų rekonstruoti A. Goštauto, J. Tumo-Vaižganto ir Vasario 16-osios gatvių šaligatvių atskirose atkarpose. Čia kultūrinio sluoksnio storis yra nuo 20 cm iki daugiau nei 1,5 m, tačiau dėl radinių stokos išskirti archeologinio sluoksnio horizontų nepavyko. Atliekant žvalgomuosius tyrimus ir žvalgymus prie remontuojamos Šv. apaštalų Jokūbo ir Pilypo bažnyčios surinkta nauja informacija apie šio pastato pamatų ar rūsio sienų sandarą. Iš tyrimų paaiškėjo, kad būta prie bažnyčios P dalies priglaustų statinių. Taip pat patikslinta iš anksčiau atliktų tyrimų žinoma informacija, kad prie bažnyčios žmonių kapai yra aptinkami nuo 1,5 m gylio. Ankstyviausi kapai čia datuo-

jami XVII a. I puse. Jie yra apardyti statant dabartinės bažnyčios pamatus XVII a. pabaigoje, o įžemis slūgso nuo 1,65–1,85 m gylio.

The Surroundings of the Church of St. Philip and St. Jacob in Vilnius

In 2023, archaeologists resumed work on the surroundings of the Church of St. Philip and St. Jacob, the Dominican Monastery ensemble, and St. Jacob's Hospital in Vilnius. The investigations comprised a field survey and exploratory excavations over a 300 m^2 area, of which 52 m^2 were allocated to exploratory excavations (Fig. 1). The latter proved more informative, yielding new data on separate sections of the pavements alongside A. Goštauto Street, J. Tumo-Vaižganto Street, and Vasario 16-osios Street, which will undergo reconstruction. Here, the thickness of the cultural layer ranges from 20 cm to over 1.5 m. The exploratory excavations and survey around the Church of St. Philip and St. Jacob, which is being renovated, provided new insights into the structure of the foundations or basement walls of this building (Fig. 4), and led to the discovery of buildings attached to the S side of the church. They also refined the information obtained by earlier excavations, determining that human burials in the vicinity of the church lie at a depth of 1.5 m and that the natural layer begins at a depth of 1.65–1.85 m. Trench 43, located on the W side of the church, revealed at least 12 graves, with the earliest dating to the first half of the 17th century. These graves were damaged when the foundations of the church were laid at the end of the 17th century. The most recent grave in trench 43 was from the 19th century. At least 3 burial levels were identified, with later graves cutting into and damaging earlier inhumations. The deceased were predominantly arranged with their heads to the W, with the bodies placed in coffins made of planks. Underneath grave 196 (Figs. 2, 3), which was the last to be examined in trench 43, a flat arrangement of mostly striated bricks was found. The excavation was extended on the W side, near the skull, in order to examine the full extent of this grave. The extension revealed the remnants of a vertical log – possibly a wooden cross erected in memory of the deceased.

Vida Indrulėnaitė-Šimanauskienė

Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (Pranciškonų) bažnyčia Vilniuje

2023 m. Vilniuje, Pranciškonų g. 1A, šalia Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (Pranciškonų) bažnyčios, atkūrimo ir tvarkybos darbų metu buvo numatyta bažnyčios V pusėje nužeminti kiemo paviršių vienu metru, nes esantis žemės paviršius priešais įėjimą į bažnyčią yra dirbtinai sukeltas, tad tvarkybos projekto tikslas buvo atkurti buvusį bažnyčios kiemo vaizdą. Prieš paviršiaus žeminimo darbus buvo atlikti žvalgomieji tyrimai ir žvalgymai.

Pranciškonai Lietuvoje minimi jau nuo XIII a., o aptariamoje teritorijoje ėmė kurtis XIV a. pabaigoje. Pranciškonai čia pradėjo statyti didelę mūrinę bažnyčią, ją pabaigė 1421 m. Prie bažnyčios buvo pastatytas ir vienuolynas. 1533 m. bažnyčia sudegė. Bažnyčios remontas tęsėsi iki 1584 m. Ji buvo atstatyta gotikiniu stiliumi. 1737 m. bažnyčia ir vienuolynas vėl degė, vienuoliams sunkiai sekėsi susitvarkyti su šio gaisro padariniais. Dar ir 1740 m. bažnyčios kapinės buvo užverstos nuo gaisro likusiomis griuvenomis. Vienuolynas neturėjo pakankamai pajamų samdyti vežėjų statybiniam laužui išvežti, todėl išlyginus griuvenų krūvas